

К. М. Левандовскі

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДЕЛІКТНА СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ: ОКРЕМІ КРИТИЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У статті розглянуто питання про деліктну субсидарну відповідальність у цивільному праві України та Німеччини.

Ключові слова: деліктна субсидарна відповідальність, цивільне право України, цивільне право Німеччини.

Однією з категорій справ про притягнення до субсидарної відповідальності є справи про відшкодування шкоди (деліктну субсидарну відповідальність), серед яких особливе місце займають справи про деліктну відповідальність неповнолітніх.

Практично в усіх країнах світу існують спеціальні правила щодо цивільно-правової відповідальності неповнолітніх, які, у свою чергу, обумовлюються спеціальними правилами щодо обмеження дієздатності особи залежно від її віку.

Питання, що тією чи іншою мірою були пов'язані з проблематикою деліктної відповідальності неповнолітніх та субсидарною відповідальністю їх батьків (усиновлювачів), піклувальників, досліджувались у наукових працях таких вчених, як М. М. Агарков, О. С. Іоффе, М. В. Логінова, Є. А. Храпунова, К. А. Флейшиць, Я. М. Шевченко та ін. Проте окремі аспекти окресленої проблематики не втрачають своєї актуальності і сьогодні, насамперед це стосується суб'єктного складу відповідних правовідносин та меж відповідальності субсидарного боржника. Підходи українського та німецького законодавців до вирішення даного питання певною мірою схожі, при цьому є й окремі відмінності, дослідження яких і є метою даної статті.

Деліктна субсидарна відповідальність у цивільному праві України пов'язана з відповідальністю батьків (усиновлювачів), піклувальників за шкоду, заподіяну неповнолітніми у віці від 14 до 18 років. Неповнолітні у віці від 14 до 18 років самостійно несуть відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах, передбачених п. 1 ст. 1179 ЦК України.

Така позиція законодавця, на наш погляд, є цілком виправданою, оскільки неповнолітні особи самостійно беруть участь у багатьох цивільно-правових відносинах, є суб'єктами трудових правовідносин, намагаються знайти своє місце в суспільстві. Перш за все, це пов'язано з тим, що під впливом соціального середовища відбуваються певні психологічні зміни у свідомості особи, усвідомлення нею значення своїх дій та дій інших осіб.

Особи, що не досягли 18 років, не мають майна, а тому не здатні відшкодувати шкоду. Цю специфіку відповідальності законодавець пояснює в п. 2 ст. 1179 ЦК України. За наявності певних, встановлених законом, умов, за шкоду, заподіяну неповнолітніми, повинні нести відповідальність їх батьки (усиновлювачі) або піклувальники. Необхідно зазначити, що законні представники притягаються до відповідальності лише за наявності своєї вини в завданні шкоди неповнолітнім.

Важливо зауважити, що відповідальність названих осіб матиме субсидіарний характер, тобто настає лише у разі відсутності в неповнолітнього доходів або іншого майна, достатнього для відшкодування шкоди.

На території України інститут відповідальності батьків за шкоду, заподіяну неповнолітніми, був закріплений ще за часів Російської імперії, а після Жовтневої революції 1917 р. — в ЦК УРСР 1922 р. [3]. Батьки відповідали за заподіяну третім особам шкоду нарівні з самим неповнолітнім. Тому Пленум Верховною Суду СРСР в п. 3 постанови від 10 червня 1943 р. «Про судову практику по позовам із завдання шкоди» назвав цю відповідальність солідарною [10, с. 174]. Проте в цивілістиці вже тоді з'явилися думки про те, що законодавець в ст. 405 ЦК 1922 р. мав на увазі не солідарну, а запасну (додаткову) відповідальність батьків за шкоду, заподіяну неповнолітніми [13, с. 30].

Пленум Верховного Суду СРСР в постанові від 3 березня 1950 р. підтримав цю позицію, роз'яснивши в пункті 3, що «майнова відповідальність батьків, яка є додатковою, настає у випадку, якщо в неповнолітнього немає достатніх коштів для відшкодування шкоди». Проте низка дослідників (М. М. Агарков, О. С. Іоффе) продовжували відстоювати стару точку зору, згідно з якою в даних випадках повинна наставати солідарна відповідальність батьків [1, с. 55–74; 4, с. 101].

З часом конструкція субсидіарної відповідальності знаходить своє відображення в цивільному законодавстві. Так, в ст. 447 ЦК УРСР 1963 р. [15] передбачалось, що неповнолітній віком від 15 до 18 років відповідає за заподіяну шкоду на загальних підставах. Але у випадках, коли у нього немає майна або заробітку, достатнього для відшкодування заподіяної ним шкоди, шкода у відповідній частині повинна бути відшкодована його батьками (усиновителями) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкода сталася не з їх вини. Цей їх обов'язок припиняється при досягненні тим, хто заподіяв шкоду, повноліття, а також у разі, коли в нього до досягнення повноліття з'явиться майно або заробіток, достатній для відшкодування шкоди.

Оскільки батьки, піклувальники відшкодовували шкоду за умови відсутності або недостатності майна неповнолітнього, їх відповідальність мала субсидіарний характер. При цьому субсидіарна відповідальність батьків обмежувалася в часі, вона не могла існувати після досягнення неповнолітнім 18 років або появи у нього майна, достатнього для відшкодування шкоди [8, с. 62].

Правила ЦК УРСР 1963 р. про субсидіарну відповідальність батьків (усиновителів) або піклувальників у цілому було продубльовано чинним

ЦК України 2003 р. (ст. 1179 ЦК) і застосовується в сучасній судовій практиці.

Представниця радянської правової школи К. А. Флейшиць, що вивчала проблему підстав відповідальності батьків за шкоду, заподіяну дітьми, дійшла висновку, що відповідальність неповнолітнього та відповідальність його батьків є відповідальністю за двома зобов'язаннями, що виникають з різних підстав. Перш за все, неповнолітній відповідає за свою вину в завданні шкоди, а батьки, у свою чергу, відповідають за винне невиконання обов'язку з виховання дитини та здійснення нагляду за нею. Отже, для настання відповідальності батьків необхідне встановлення їх вини. Вина — це необхідна умова для настання субсидіарної відповідальності батьків.

У разі ж, якщо батьки належним чином виконували свої обов'язки, але не могли запобігти заподіянню неповнолітнім шкоди третій особі за незалежних від них обставинах, відповідальність за заподіяну шкоду покладатиметься цілком на неповнолітнього, безпосередньо винного в заподіянні шкоди. Можливі також випадки, коли неповнолітній невинно заподіює шкоду внаслідок винного невиконання батьками своїх обов'язків з виховання дитини та здійснення нагляду за нею. У подібних випадках, на думку К. А. Флейшиць, «настає відповідальність лише батьків (усиновлювачів) або опікунів неповнолітнього, сам неповнолітній відповідальності не несе» [14, с. 108].

Проте посилятися на обов'язкову наявність вини батьків уявляється спірним, особливо через соціальні обставини, що мають місце в сучасний період. Як зазначає Х. Г. Колінчук, у порівнянні з ХХ століттям, § 1631 НЦУ передбачав право батька, турбуючись про особистість дитини, вдаватися до відповідних виховних заходів, рішення про що приймав за заявою батька опікувальний суд. Що ж до сучасного стану правового регулювання батьківських прав, то для цивілізованого суспільства характерне обмеження батьківської влади правами та інтересами дитини. Конвенція ООН про права дитини у ч. 1 ст. 18 визначає, що батьки несуть основну відповідальність за виховання та розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [6, с. 377].

Основний акцент варто зробити на суб'єкті відповідальності. Важливо зазначити, що питання про черговість відповідальності батьків (усиновлювачів, піклувальників) повинне розглядатись після того, як вирішене питання про відповідальність неповнолітнього. Проте тут виникає свого роду нарощування, оскільки позов про відшкодування шкоди неповнолітнім не може бути висунутий в обмін на відповідальність батьків (усиновлювачів, піклувальників).

Цікавим є той факт, що на відміну від п. 2 ст. 1178 ЦК України, що передбачає несення відповідальності за шкоду, заподіяну малолітнім, установою, під наглядом якої він перебував у момент завдання шкоди, стаття 1179 ГК України такого правила не закріплює.

Така відмінність у зазначених статтях викликана неоднаковим обсягом дієздатності малолітніх осіб у віці до 14 років та неповнолітніх у віці від 14 до 18 років. Проте це не зменшує необхідності відшкодування шкоди

в разі завдання її малолітнім. Тому рішення законодавця про звуження кола осіб, відповідальних за поведінку дітей у цьому віці, в принципі, обґрунтоване.

§ 1664 НЦУ передбачає обмежену відповідальність батьків. Німецький законодавець вважає, що батьки зобов'язані при здійсненні піклування за дитиною відповідати лише за ту міру дбайливості, яку вони зазвичай застосовують у власних справах. Якщо за збиток несуть відповідальність обидва батька, вони відповідають солідарно. У тих випадках, коли при здійсненні піклування над дитиною або її майном, батьки несуть витрати, які їм дозволено вважати необхідними, виходячи з обставин, вони можуть зажадати від дитини відшкодування, якщо дані витрати не відносяться на їх власний рахунок (§ 1648 НЦУ) [16].

Цивільне право України перекладає відповідальність та обов'язок відшкодувати шкоду на ті особи або установи, які виховують неповнолітнього та здійснюють за ним нагляд.

Часткову дієздатність мають неповнолітні особи у віці від 14 до 18 років, які здатні відповідати за свої дії, а тому самостійно відповідати за заподіяну ними шкоду. Проте законодавець й тут обумовлює ситуацію, коли неповнолітній не володіє необхідною сумою або достатнім майном для відшкодування шкоди. Відшкодування заподіяної шкоди неповнолітнім, в цьому випадку, покладаються у відсутній частці або в повному обсязі на його батьків (усиновлювачів) або опікунів. Відповідальність батьків виникає як наслідок власної недбайливості та безвідповідальності, яка на думку І. О. Іоффе, може бути поставлена їм в провину [5, с. 28–29]. На думку В. С. Тадевосяна, така відповідальність батьків виникає на підставі сімейного правопорушення, яке виражається в неналежному вихованні дитини її законними представниками [13, с. 46].

Цікаво, що ЦК України вперше передбачає можливість покладання відповідальності за шкоду на батьків, позбавлених батьківських прав. Стаття 1183 ЦК України передбачає випадок, коли батьки зобов'язані відшкодувати шкоду протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав. Оскільки відповідальність батьків, усиновлювачів, опікунів неповнолітнього — це відповідальність за власну вину, то регресна вимога вищезазначених осіб до безпосереднього заподіювача шкоди, навіть після досягнення ним повноліття або придбання повної дієздатності, не допускається.

На нашу думку, встановлення обов'язку батьків, позбавлених батьківських прав, відшкодувати шкоду в разі завдання її неповнолітнім не узгоджується з основним правилом, згідно з яким батьки (усиновлювачі) або піклувальники мають відповідати, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. А оскільки їх вина проявляється у недостатньому догляді за неповнолітнім, який вони не можуть здійснювати, тому що позбавлені батьківських прав, то наведене правило порушується. Іншими словами, законодавець відходить від законодавчої логіки, закріплюючи такий обов'язок.

Враховуючи зазначене, пропонуємо ст. 1183 із ЦК України виключити.

Як вже зазначалось, обов'язок батьків з відшкодування шкоди припиняється з досягненням заповідювачем повноліття або в разі появи у нього заробітку або майна, достатніх для відшкодування шкоди. А так само в разі укладання шлюбу. Таким чином, обов'язок батьків, усиновлювачів, опікунів має терміновий характер та припиняється в повних 18 років особи.

Як зазначає М. В. Логінова, тривалий час у науковій літературі дискусійним залишається питання характеру відповідальності батьків неповнолітніх заповідювачів шкоди: чи ця відповідальність є частковою, чи солідарною? Одні науковці визначають відповідальність батьків солідарною (наприклад, П. Варул, В. Данілін, В. Тархов, З. Чечьоткіна), оскільки саме такий вид відповідальності буде сприяти усвідомленню кожним із батьків своєї соціальної відповідальності перед суспільством за виховання дитини, інші (наприклад, К. Ярошенко) — частковою. Проте з останньою точкою зору навряд чи можна погодитись. Для права спільної сумісної власності подружжя характерною є невизначеність до поділу спільного майна розміру частки кожного з подружжя, тому відповідальність подружжя за їх спільними боргами не може бути визначена у відповідальності з часткою кожного з них. Часткова відповідальність подружжя може наступати за умови її закріплення у шлюбному контракті між подружжям та кредитором (ст. 64 Сімейного кодексу) [9, с.144]. Як обґрунтування субсидіарної відповідальності батьків за дії неповнолітніх, якими завдано шкоди, за принципом солідарної відповідальності виступає норма ст. 73 СК України, якою врегульовано питання накладення стягнення на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [7].

Тим не менш низка дослідників (Л. Бічук, О. Казанцева, І. Поборчая, Є. Поссе, Н. Рабінович, В. Райхер, В. Смирнов, Ю. Толстой, Ю. Юрченко, В. Яковлева) відстоюють точку зору, згідно з якою у зазначених ситуаціях повинна застосовуватися солідарна відповідальність батьків. Основні аргументи запровадження солідарної відповідальності батьків вбачаються у тому, що збереження субсидіарної відповідальності батьків залежно від випадкових обставин допускає звільнення від відповідальності батьків чи неповнолітнього заповідювача шкоди. Крім того, неповнолітні заповідювачі шкоди несуть повну цивільно-правову відповідальність незважаючи на те, що невиконанням обов'язків щодо виховання дитини батьки порушують право самої дитини на отримання правильного виховання [12, с. 96–98].

Залишається відкритим питання про субсидіарну відповідальність батьків, опікунів, у разі заповідання шкоди декількома неповнолітніми третій особі. Розподіл відповідальності самих неповнолітніх має бути солідарним, а не визначатися за домовленістю між ними (ст. 1182 ЦК України). У такому разі домовленості між сторонами складно досягти. Дану норму, на нашу думку, слід переглянути.

Ускладнюється ситуація, коли батьки неповнолітнього розлучені. У шлюбі подружжя солідарно несе субсидіарну відповідальність за шкоду, заповідану їх неповнолітніми дітьми. При розлученні подружжя ділить спільне майно, так само як і загальні борги [11]. Відповідно відбувається

й розподіл відповідальності їх як батьків у випадку завдання їх дітьми шкоди. Але і в разі спільного проживання подружжя може розділити своє спільне майно, і при цьому нести солідарну субсидіарну відповідальність за своїх дітей.

Як пропонує О. Є. Богданова, розподіл субсидіарної відповідальності батьків повинен обґрунтовуватися не на положенні правового режиму їх майна, не чинника спільного або роздільного проживання, не на підставі зареєстрованого або цивільного шлюбу, а на підставі свідоцтва про народження дитини. Тобто на підставі реєстрації батьків при народженні дитини вони покладають на себе, окрім обов'язків з виховання, у тому числі й відповідальність за дитину до досягнення нею повноліття перед суспільством та третіми особами [2, с. 155].

Перебувають батьки в шлюбі чи ні, проживають вони спільно або окремо — незалежно від цих або інших обставин вони повинні спільними зусиллями виховати свою дитину й тому несуть спільну, субсидіарну солідарну відповідальність перед третіми особами за результати своєї виховної діяльності.

Що стосується опікунів, то згідно із ст. 67 ЦК України, опікун зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав підопічного. Це стосується й піклувальника (ст. 69 ЦК України). Діти, що перебувають під опікою та піклуванням, мають право на гідні побутові умови, забезпечення їх вільним часом й турботою про їх здоров'я, фізичне, психічне, духовне й етичне виховання. У зв'язку з цим можна стверджувати, що дитина проживає нехай і не в рідній батьківській сім'ї, але в опікунській (сім'ї опікуна). На підставі вищенаведеного можна стверджувати, що основою для субсидіарної відповідальності є невиконання необхідної міри «родинної дбайливості». Таким чином, відповідальність батьків, усиновлювачів, опікунів за шкоду, заподіяну неповнолітньою особою, є не лише субсидіарною, але й солідарною.

Аналізуючи субсидіарну відповідальність у деліктних відносинах, не можна не звернути увагу на те, що за чинним законодавством України такого роду відповідальність є реальною лише відносно батьків (усиновлювачів) або піклувальників за шкоду, заподіяну неповнолітнім. Але вочевидь, що субсидіарна відповідальність у деліктних відносинах застосовується рідко.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що принципова відмінність підходів законодавця до регулювання зазначених відносин полягає у тому, що в Німеччині батьки зобов'язані при здійсненні турботи за дитиною відповідати лише за ту міру дбайливості, яку вони зазвичай застосовують у власних справах, а у випадках, коли при здійсненні турботи за дитиною або її майном батьки несуть витрати, які їм дозволено вважати необхідними, виходячи з обставин, вони можуть зажадати від дитини відшкодування, якщо зазначені витрати не відносяться на їх власний рахунок, а цивільне право України перекладає відповідальність та обов'язок відшкодувати шкоду на тих осіб або установи, які виховують неповнолітнього та здійснюють за ним нагляд.

Література

1. Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда (Действующее право и задачи Гражданского кодекса СССР) // Проблемы социалистического права. — 1939. — № 1. — С. 55–74.
2. Богданова Е. Е. Правовое регулирование субсидиарной ответственности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Белгород, 2001. — 180 с.
3. Гражданский кодекс УССР — М.: Госюриздат, 1954. — 143 с.
4. Иоффе О. С. Обязательства по возмещению вреда // Советское государство и право. — 1962. — № 2. — С. 101.
5. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. — 308 с.
6. История государства и права зарубежных стран. Ч. 2 / Под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. О. А. Жидкова, докт. юрид. наук, проф. А. А. Крашенинниковой. — М.: Норма-Инфо, 1999. — С. 377.
7. Логінова М. В. Про характер субсидіарної відповідальності батьків за шкоду, завдану неповнолітніми дітьми // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей. — 2008. — Випуск XX. — С.101–107. — Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/apvchzu/2008_20/authors/logvinova.pdf
8. Логінова М. В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за порушення, вчинені неповнолітніми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Івано-Франківськ, 2006. — С. 62.
9. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / [Волосатый Г. С., Калитенко О. М., Труба В. И., Червоный Ю. С.]; Под ред. Ю. С. Червоного. — К.: Истина, 2003. — 520 с.
10. Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР (1924–1944). — М., 1946. — С. 174.
11. Сімейний кодекс України // Комп'ютерна система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: — Закон.
12. Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учебное пособие. — Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1983. — С. 96–98.
13. Тадевосян В. С. Ответственность родителей за вред, причиненный детьми // Советское государство и право. — 1949. — №4. — С. 30–46.
14. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и неосновательного обогащения. — М.: Госюриздат, 1951. — С. 108.
15. Цивільний кодекс Української РСР: Офіц. текст із змінами та доп. за станом на 1 квітня 1988 р. — К.: Політвидав України, 1988. — 269 с.
16. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) in russischer Sprache. Гражданское уложение Германии на русском языке. Серия «Германские Законы». — 2 bearb. Aufl. — Jurist Verlags GmbH, 2011.

Е. Н. Левандовски

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ДЕЛИКТНАЯ СУБСИДИАРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ
В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ И ГЕРМАНИИ:
ОТДЕЛЬНЫЕ КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ**

Резюме

В статье рассмотрен вопрос о деликтной субсидиарной ответственности в гражданском праве Украины и Германии. Сделан вывод о том, что принципиальное отличие подходов законодателя к регулированию указанных отношений состоит в том, что в Германии родители обязаны при осуществлении заботы о ребенке и его имуществе отвечать лишь за ту меру заботы, которую они обычно применяют в своих делах, а в случаях, когда при осуществлении заботы за ребенком или его имуществом родители несут расходы, которые им дозволено считать необходимыми, исходя из обстоятельств, они могут потребовать от ребенка возмещения, если указанные расходы не относятся на их собственный счет, а гражданское право Украины перекладывает ответственность и обязанность возместить вред на тех лиц либо учреждения, которые воспитывают несовершеннолетнего либо осуществляют за ним надзор.

Ключевые слова: деликтная субсидиарная ответственность, гражданское право Украины, гражданское право Германии.

E. N. Levandowski

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**DELICT SUBSIDIARY RESPONSIBILITY IN CIVIL LAW
OF UKRAINE AND GERMANY: SEVERAL CRITICAL REMARKS**

Summary

The article studies the question about delict subsidiary responsibility in the civil law of Ukraine and Germany. The conclusion is made about the principle difference of the legislators approaches to the regulation declared relationships that are lade upon : that in Germany parents undertake, by the realization of care about their child, responsibility only of that kind of care that they are usualy using in personal actions, and in cases when by the realization of care about their child or its property parents are defray the expanses, accounting the situation, they could ask the restitution, if this not refers to their own cost, and in civil law of Ukraine the responsibility and tasks to restitute are lade upon that persons and institutions that grown up a minor or are caring about him.

Key words: delict subsidiary responsibility, civil law of Ukraine, civil law of Germany.